

FORMALIZACIJA IN FORMALNA NAZNAKA

Splošni smisel »historičnega«

109

Metodično rabo smisla, ki bo vodil fenomenološko eksplikacijo, imenujemo »formalna naznaka, *formale Anzeige*«. Glede na to, kar formalno nakazuje smisel nosi v sebi, si ogledujemo fenomene. Iz metodološkega opazovanja mora postati jasno, kako da formalna naznaka, četudi vodi opazovanje, v probleme ne prinaša nikakršnih vnaprejšnjih mnenj. Moramo si biti na jasnem o smislu formalne naznake, drugače zdrsne bodisi v glediščno [einstellungsmäßige] opazovanje ali pa v regionalne zamejitve, ki jih dojamemo kot absolutne. Problem »*formalne naznake*« spada v »teorijo« same fenomenološke metode; v širšem smislu gre za problem *teoretičnega*, teoretičnih aktov, fenomena *razlikovanja*. Pozneje nas bo zaposloval celotni problem. Zaenkrat iščemo zgolj težave v konkretnem primeru.

Utečeni smisel historičnega pravi: historično je v času postajajoče in kot tako že minulo.¹ Faktično življenjsko izkušnjo si ogledujemo glede na to, do katere mere se v njej pojavlja nekaj časnega, koliko je nekaj postajajočega in kot tako

¹ »Der übliche Sinn des Historischen besagt: Es ist das Zeitlich-Werdende und als solches vergangen.«

tudi preteklo ozavedenega. Ta smisel »historičnega« je tako splošen (tako se sprva zdi), da ne ovira neposredne rabe na faktičnem življenjskem izkustvu. Kajti faktična življenjska izkušnja je vendarle neko določeno okrožje dejanskosti in historično kot postajajoče nasploh nikakor ni omejeno na kaj takega. Potemtakem se zdi, da je ta smisel lahko le to, kar je najboljčješe [das Allgemeine], pa tudi, da zmore biti vsak drug smisel edinole njegova determinacija. Vseeno je problematično, do katere mere je ta smisel »historičnega« obči smisel in [tudi] ali ta vrsta občosti sploh zmore biti filozofsko principierna. Tu torej nastopita dve vprašanji: 1. Kako lahko ta obči smisel historičnega nago-varjamo kot filozofsko principielni smisel? 2. Če taka pretenzija *ni* upravičena, smisel pa je kljub temu »obči« smisel in ga v eksplikaciji prevprašujemo, češ, kako da ne prejudicira, četudi naj bi kot neizvorni vendarle vodil izvorno opazovanje?

110

V filozofiji so občost že stoletja gledali po predmetni strani kot karakteristko objekta filozofije. Ravno naš obči smisel »historičnega« se zdi goden za to, da znotraj celote [Gesamtheit] vsega bivajočega omejimo določeno področje in s to omejitvijo izvršujemo dokončno filozofsko delo, kolikor k filozofiji spada, da razdeljuje celoto bivajočega in jo pod določenimi regijami dodeljuje različnim znanostim. Že *Aristotel* pravi v *Metafiziki: to on pollachos legetai* (bivajoče mnogoznačno upovedujemo).² Verjetno pa *Aristotel* meni nekaj drugega, kot so videli doslej. Pri njem ne gre zgolj za ontološka motrenja, ob njih zazveni – ne da bi bilo odpravljeno – neko popolnoma drugačno opažanje. *Aristotelova metafizika* je morda že dlje, kakor smo mi v filozofiji dandanes.

Na razdelitev bivajočega lahko gledamo kot na *ontološko* motrenje. Kolikor je bivajoče *bivajočno* le za eno zavest, *ontološki* razdelitvi ustreza razdeljevanje *po meri zavesti*, v katerem vprašujemo po sovisju »načinov zavesti«, v katerih se bivajoče »konstituirajo«, tj. postane zavestno.³ Ta problem je zastavil *Kant*; (*Husserlova*) fenomenologija pa je šele dala sredstva, da lahko to opažanje konkretno izpeljemo. Po ontološki strani ima filozofija opraviti z bivajočim, na zavestni strani pa z izvornimi zakoni konstitucije zavesti. Vsako predmetno je podvrženo formi te konstitucije. V *Husserlovi fenomenologiji* postane sama zavest regija, podrejena regionalnemu motrenju; zakonitost zavesti ni zgolj

² Prim. *Metafizika Gamma 2*, 1003 a 33. V prevodu dr. Valentina Kalana na str. 76.

³ »Insofern nun Seiendes nur für ein Bewußtsein seiend ist, entspricht der ontologischen Einteilung eine bewußtseinmäßige, in der nach dem Zusammenhang der ›Bewußtseinweisen‹ gefragt wird, in denen das Seiende ›sich konstituiert‹, d. h. bewußt wird.«

principielno izvorna, ampak je tudi najobčejša. V transcendententalni fenomenologiji se izraža splošno [allgemein] in izvorno.

Generalizacija in formalizacija

Obče postane dostopno prek *poobčenja* [Verallgemeinerung]. Smisel »poobčenja« je v dosedanji filozofiji kontroverzen. Husserlova fenomenologija ga ni vzela zares. Husserl je najprej ločeval »formalizacijo« od »generalizacije« (*Logične raziskave*, I. zvezek, *Sklepno poglavlje*;⁴ *Ideje k čisti fenomenologiji*, § 13⁵). Ta razlika je bila že davno implicitno znana v matematiki (že od Leibniza); a šele Husserl jo je logično ekspliciral. Husserl vidi pomen te razlike predvsem v smeri formalne ontologije in utemeljevanja čiste predmetne logike (*mathesis universalis*). To razlikovanje bom poskušali razdelati in v nadaljnji razdelavi pojasniti smisel formalne naznake.

»Generalizacija« pomeni *poobčenje po meri rodu*.⁶ Npr. rdeče je barva, barva je čutna kvaliteta. Ali: radost je afekt, afekt je doživljaj. Zdi se, da lahko nadaljujemo: kvalitete sploh, reči nasploh so bistva. Rdeče, barva, čutna kvaliteta, doživljaj, rod, vrsta, bistvo so predmeti. Vendar takoj nastopi vprašanje: Ali je poobčujoči prehod od »rdeče« k »barvi« ali od »barve« k »čutni kvaliteti« isti kot prehod od »čutne kvalitete« k »bistvu« in od »bistva« k »predmetu«? Očitno *ni!* Trčimo ob prelom: prehod od »rdeče« k »barvi« in od »barve« k »čutni kvaliteti« je *generalizacija* – prehod od »čutne kvalitete« k »bistvu« pa *formalizacija*. Vprašamo se lahko, ali določilo »čutna kvaliteta« v istem smislu določa »barvo«, kot *formalno* določilo »predmet« [določa] vsak poljubni predmet. Očitno *ne*. Kljub temu razlika med generalizacijo in formalizacijo še ni čisto jasna.

Generalizacija je v svojem izvrševanju vezana na določeno *stvarsko področje*. Ta redosled »generalitet« (rodov in vrst) določa *stvarsko* [sachhaltig], po vsebnosti stvari. Primerjanje ob sovisju stvari je tu bistveno. Drugače je pri *forma-*

⁴ Edmund Husserl, *Logische Untersuchungen*, 1. zv.: Prolegomena zur reinen Logik, 2., nepredelana izdaja, Tübingen 1913.

⁵ Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Allgemeine Einführung in die reine Phänomenologie*. V: *Jahrbuch für Philosophie und phänomenologische Forschung*. 1. zv., 1. del, Tübingen 1913. Prim.: *Ideje za čisto fenomenologijo in fenomenološko filozofijo*, SM 1997, str. 54–56. Prevedel Frane Jerman.

⁶ »'Generalisierung' besagt gattungsmäßige Verallgemeinerung.«

lizaciji. Npr.: »Kamen je predmet«. Tu naravnost ni vezana na stvarskost (na regijo snovnih reči ali kaj podobnega), ampak je stvarsko prosta. Prosta je tudi glede razporeda stopenj: ni mi treba premerjati nikakršnih nižjih občosti, da bi se postopoma povzpел k »najvišji občosti«, [k] »predmetu nasploh«. Formalna predikacija stvarsko ni vezana, mora pa biti nekako motivirana. Kako je motivirana? Izvira iz samega *smisla odnosa naravnosti*. Na kajstveno določenost ne gledam, izhajajoč iz predmeta, ampak njegovo določilo nekako vidim »na« njem.⁷ Moram gledati mimo kajstvene vsebnosti in gledati zgolj na to, da je predmet dan, da je zajet po meri naravnosti. Tako formalizacija izhaja iz odnosnega smisla samega čistega naravnavega odnosa, ne pa iz »kajstvene vsebine sploh«.

Od tu šele lahko ugledamo odnosnostne določnosti [različnih] naravnosti. Čisti naravnavegi odnos moramo opazovati kot izvrševanje, da bi mogli razumeti izvor teoretičnega. Filozofiranje je treba – kakor bomo videli pozneje – opazovati v njegovi izvorni naravnavegi *izvršitvi*. Tako se zjasni tudi razmerje med fenomenološko eksplikacijo in obnašanjem po meri mišljenja. Izvor formalnega tiči v odnosnostnem smislu. Mnogovrstnost-odnosnostnega-smisla, ki se izrazi v formalno-ontoloških kategorijah, opisuje nesamolastno teoretiško naravnost v njenem *odnosnostnem* smislu, četudi ne v njenem izvornem *izvrševanju*. Ali ima v govorjenju o »formalni naznaki« beseda »formalna« pomen formaliziranega ali dobi kak drug pomen? Formalizaciji in generalizaciji je skupno to, da obe tičita v smislu »občega«, medtem ko formalna naznaka nima z občostjo prav nič. Pomen »formalna« v »formalna naznaka« je *izvornejši*. V »formalni ontologiji« namreč že menimo nekaj predmetno izoblikovanega. »Formalna *regija*« je v *širšem* smislu tudi »stvarsko področje«, je namreč tudi stvarska [sachhaltig]. Poznamo določene razlike znotraj formaliziranega. Na primer:

112

1. nekaj je predmet (to lahko rečemo o čisto vsem in o vsakem posebej)

2. doživljaj sploh } sta bistvi (ne moremo reči o vsakem predmetu)
reč nasploh }

Ti razliki sta povezani s smislom »občega«. Nasprotno *formalna naznaka* s tem nima nič. Pade izven teoretičnega, ki je po meri naravnosti.

⁷ »Ich sehe nicht die Wasbestimmtheit aus dem Gegenstand heraus, sondern ich sehe ihm seine Bestimmtheit gewissermaßen ›an‹.«

Kot nalogo filozofije so vedno znova omenjali to, da je treba celotno bit razdeliti na regije. Filozofija se je dolgo gibala v tej ontološki smeri. Šele pozno se je uveljavilo nasprotno opažanje: Kako izkušamo to, kar je izkušeno po meri zavesti? Če dojamemo to korelativno opažanje kot principelno nalogo, postane samo področje zavesti regija in ponovno imamo nalogo, da jo moramo ontološko natančneje določiti. Kolikor zavest največkrat določamo v kakršnem koli že smislu dejanskosti, potemtakem lahko to zavestno stran označimo za izvorno, za dejavno, saj izvornost zavesti postane identična s konstitutivno-izvornim. Iz tega nastane težnja, da bi v konstituciji videli samolastno nalogo filozofije. To nalogo konsekventno izvede Hegel, danes jo najostreje izvaja marburška šola.

Zastavili smo si vprašanje: Do katere mere smemo obče zastaviti kot poslednje filozofsko določilo? V katerem smislu je *generalizacija* poobčenje: v katerem smislu je *formalizacija* poobčenje? Če to projiciramo nazaj na naše vprašanje: Do katere mere in pod katerimi pogoji lahko postavimo obče kot poslednji predmet filozofskega določanja? Če to ni tako, kako torej formalna naznaka kljub temu ne prejudicira fenomenološkega opažanja?

Generalizacijo lahko označimo kot *način razporejanja*. Pri tem gre za razporejanje nekih določenih individualnih uposamljen v zaobsegajoče stvarsko sovisje. To zadnje ima možnost, da ga uvrstimo v občejšo, zaobsegajočo sovisje. Zato do generalizacije vedno pride v stvarski [sachhaltig] sferi. Njeno smer zakoliči pravilno zastavljenje stvarskega. Tako ima poobčenje neki smisel zgolj v nastrojenosti, kajti stvarsko sovisje mora biti prosto, razvezano, da se lahko v celoti razporedi po meri svoje stvarskosti. Generalizacija je nekakšen razpored stopenj, in sicer zadevi imanentni stopničasti red določil, ki so med sabo v odnošaju obojestranskega zadevanja, tako da najbolj obče določilo napotuje vse do najposlednejšega, najspodnejšega. Generalizirajoča določila so vedno določila predmeta glede njegove stvarskosti, s strani drugega [določila], in sicer tako, da določujoče samo po sebi spada v zadevno področje, v katerem je določujoči »kaj«, ki ga moramo določiti. Generaliziranje je torej razvrščanje, določanje s strani česa drugega, tako da to drugo *zaobsegajoče* spada v isto stvarsko regijo kot to, kar je treba določiti. Generaliziranje je torej uvrščanje v stvarsko sovisje česa drugega.

Je *formalizacija* tudi razvrščanje? – Pri generalizaciji ostajam v eni stvarski regiji. Ta lahko naznačuje različne smeri generalizacije: ko enkrat izberemo

eno, se je moramo držati, preskakovanje iz ene smeri v drugo ni mogoče. Formalizacija *ni* vezana na določni ›kaj‹ predmeta, ki ga je treba določiti. Določilo tako zavije *stran* od stvarskosti predmeta, motri predmet po tej strani, da je [namreč] dan; določen je kot to, *kar je zajeto*; kot to, *glede na kaj* je usmerjen odnos, ki je po meri spoznanja. Smisel »predmeta nasploh« pove: ta ›glede-na-kaj‹ teoretičnega naravnavega odnosa. Ta naravnadni odnos nosi v sebi mnogovrstnost smisla, ki ga lahko ekspliciramo – in sicer tako, da moramo to eksplicacijo motriti glede na predmetnostno sfero. Toda odnosnostni smisel ni nikakršno razporejanje; ali pa le posredno, kolikor je *izoblikovan* v formalni predmetni kategoriji, ki ji ustreza kaka »regija«. Formalizacija je razvrščanje primarno le prek tega izoblikovanja. Pod formalizacijo pa moramo razumeti različne stvari: določitev česa kot predmeta, dodelitev formalnopredmetne kategorije, ki pa po svoje ni izvorna, ampak je zgolj izoblikovanje kakega odnosa. Naloga izoblikovanja je mnogovrstnost odnosnega smisla. Teorija formalnoontološkega (*mathesis universalis*) iz smisla odnosne možnosti same.

»Formalna naznaka«

114

Poznamo torej:

1. Formalizacijo. S tem izoblikovanjem nastane posebna naloga: teorija formalnogičnega in formalnoontološkega. Z njenim izoblikovanjem iz odnosnostnega smisla omogočajo formalne kategorije izvajanje matematičnih operacij.
2. Teorijo formalnoontološkega (*mathesis universalis*), z njo je tudi teoretična regija postavljena kot razrešena [abgelöst].
3. Fenomenologija formalnega (izvorno motrenje samega formalnega in eksplicacija odnosnostnega smisla znotraj njegovega izvrševanja).

Če tako formalnoontološko določenost zastavimo kot »občnost« – ali to filozofiji kaj prejudicira? Kolikor so formalnoontološka določila formalna, ničesar ne prejudicirajo. Torej je na mestu, da filozofijo zvajamo nazaj nanje. Če vprašamo, ali formalnoontološko za filozofijo kaj prejudicira, potem je to vprašanje smiselno le, če sprejmemo tezo, da filozofija *ni* stališče [Einstellung]. Za nas je v ozadju teza: filozofija ni teoretična znanost, torej je lahko formalnoon-

tolško motrenje zadnje in določujoče za konstitutivno fenomenološko motrenje. S to predpostavko učinkuje privzeto formalnoontološko zajetje predmeta prejudicirajoče.

Kaj je fenomenologija? Kaj je fenomen? To lahko tu zgolj formalno naznačimo. – Vsako izkušnjo – kot izkušanje in kot izkušeno – lahko »sprejmemo v fenomen«, tj. lahko vprašamo:

1. po izvornem »kaj«, ki ga izkušamo v njem (*vsebina*),
2. po izvornem »kako«, v katerem ga izkušamo (*odnos*),
3. po izvornem »kako«, v katerem se izvršuje odnosnostni smisel (*izvršitev*).

Te tri usmeritve smisla (vsebnostni, odnosni in izvrševalni smisel) niso kar preprosto druga poleg druge. »Fenomen« je smiselna celota glede na te tri smeri. »Fenomenologija« je eksplikacija te smiselne celote, saj daje »*logos*« fenomenov, »*logos*« v pomenu »*verbum internum*« (ne v pomenu logizacije).

Ali za to nalogo fenomenologije formalnoontološka določenost kaj prejudicira? Lahko bi rekli, da formalnoontološka določenost sploh ničesar ne izreka o »kaj« tistega, kar določa. Ampak prav zato, ker je formalno določilo vsebinsko popolnoma indiferentno, je za odnosno in izvršilno stran fenomena zagonetno – ker predpisuje teoretski odnosni smisel ali pa ga vsaj sopedpisuje. Prekriva to, kar je po meni *izvršitve* – kar je verjetno še zagonetnejše – in se enostransko usmerja na *vsebino*. Pogled v zgodovino filozofije izdaja, da formalna določitev predmetnostnega filozofijo popolnoma obvladuje. Kako se lahko izognemo takemu prejudiciranju, temu predsodku? To doseže ravno *formalna naznaka*. Kot metodični moment spada v fenomenološko eksplikacijo samo. Zakaj se imenuje »formalna«? Formalnost je nekaj, kar je po meri odnosa. Naznaka pa naj bi vnaprej nakazovala odnos fenomena – vsekakor v negativnem smislu, in hkrati kot opozorilo! Fenomen mora biti tako predan, da je njegov odnosni smisel nedoločen.⁸ Varovati se moramo tega, da bi domnevali, da je njegov odnosni smisel izvorno teoretičen. Odnosa in izvrševanja fenomena *ne* določamo vnaprej, puščamo ga nedoločnega. To je zavzetje stališča, ki je znanosti skrajno nasprotno. Nikakršnega uvajanja v stvar-

⁸ »Ein Phänomen muß so vorgegeben sein, daß sein Bezugsinn in der Schwebe gehalten wird.«

sko področje ni, temveč nasprotno: formalna naznaka je *bran*, predhodno *zgotovilo*, da je izvršilni karakter še prost. Nujnost tega previdnostnega ukrepa izhaja iz odpadniške tendence faktičnega življenjskega izkustva, ki neprestano grozi, da bo zdrsnilo v to, kar je po meri objektov, in iz katerega moramo fenomene vendarle dvigniti.

Formalizacija in generalizacija sta motivirani glede na naravnost ali pa teoretiško. V njunem izvrševanju razvrščamo: direktno v generalizaciji, indirektno tudi v formalizaciji. – Pri »formalni naznaki« ne gre za razporejanje. Pri njej smo daleč od vsakega urejanja, staro ravno puščamo kot vzpostavljeno. Formalna naznaka ima smisel le v odnošaju do fenomenološke eksplikacije. Gre za vprašanje, ali zastavljeno nalogo filozofije lahko vzdržujemo kot občo določitev predmetnega – ali ta zastavitev naloge izhaja iz izvirnega motiva filozofiranja. Da bi prišlo do odločitve o tem, moramo dopustiti, da nas požene v novo situacijo; moramo si priti na jasno o načinu fenomenološkega motrenja. Prav to pa doseže formalna naznaka. Ima pomen *zastavljenja fenomenološke eksplikacije*.

- 116** Dobljeno uporabimo ob problemu historičnega. Če jemljemo historično kot formalno naznačeno, s tem *ne* trdimo, da najobčejše določilo »historičnega« kot »postajajočega v času« vnaprej označuje poslednji smisel. Formalno naznakujočega določila smisla historičnega ne moremo obravnavati kot to, kar določa objektivni zgodovinski svet v njegovem historičnem strukturnem karakterju, pa tudi ne kot to, kar samo vnaprej naznačuje najobčejši smisel historičnega. »Časovno« smo zaenkrat vzeli v popolnoma nedoločnem smislu; sploh še ne vemo, o katerem času govorimo. Kolikor je smisel »časnega« nedoločen, bi ga lahko zajeli kot neprejudicirajočega; lahko bi menili: kolikor se vsaka predmetnost konstituira v zavesti, je časna, in s tem smo dobili temeljno shemo časnega. Ampak to »občeformalno« določilo časa ni nikakršno zasnavljanje, ampak gre za sprevračanje problema časa. S tem namreč iz *teoretičnega* časovnemu fenomenu vnaprej začrtamo neki *okvir*. Časovni fenomen moramo, ravno narobe, zajeti tako, kakor časnost v faktičnem izkustvu izvorno izkušamo – mimo vse čiste zavesti in čistega časa. Pot je torej obrnjena. Torej moramo vprašati: Kaj je časnost izvorno, v faktični izkušnji? Kaj v faktični izkušnji pomenijo preteklost, sedanost, prihodnost? Naša pot se začenja pri faktičnem življenju, iz katerega dobimo smisel časa. S tem smo obeležili problem historičnega.
-

Filozofija, kot jo sam dojemam, tiči v težavi: slušatelji drugih predavanj so si vnaprej gotovi: pri umetnostnozgodovinskem predavanju lahko vidim slike, pri drugih spet zlahka narediš izpit. Pri filozofiji je drugače in tega ne morem spremeniti, saj filozofije nisem iznašel. Te zadrege bi se rad znébil in bom zato prekinil ta abstraktna motrenja in vam naslednjo uro predaval zgodovino, kar brez nadaljnjih motrenj zastavka in metode. Za izhodišče si bom vzel konkretni fenomen, seveda pod predpostavko, da celotnega motrenja, od začetka do konca, sploh ne razumete.

Prevedel Aleš Košar*

* Prevedeno iz: Martin Heidegger, *Phänomenologie des religiösen Lebens*, 60. zv. *Skupne izdaje*, Frankfurt na Majni 1995, str. 55–65, izd. Matthias Jung, Thomas Regehly, Claudius Strube.